

Particularitățile fonetice ale unui text din secolul al XVII-lea: Epistolă și Panegiric către Constantin Brâncoveanu (ms. Bar 766)

Silvia Chiosea

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Abstract: I intend, throughout this paper, to emphasize the phonetical particularities of a Romanian text from the 17th century (A letter and an encomium addressed to Constantin Brâncoveanu – MS. BAR 766). I had in view those situations specific to the old literary Romanian, situations that are no longer present in the contemporary Romanian or those which know today only a regional use. Taking into consideration the fact that this text is a translation of a translator from Moldavia (Athanasie of Agapia, this being the form the translator himself used it) who, probably, came to Brâncoveanu's place or even to Hurezi (the monastery where the manuscript was found), I focused also on the interference of the phonetical phenomena.

Keywords: accent, vowels, consonants.

În vederea realizării lucrării în cauză, am avut la dispoziție două texte inedite, necunoscute de la sfârșitul secolului al XVII-lea (1692) - *Epistolă și panegiric greco-român, adresate lui Constantin Brâncoveanu*, al căror original se găsește în cadrul Bibliotecii Academiei Române, București, unde și sunt înregistrate ca ms. 766. Am considerat de cuviință, înainte de abordarea propriu-zisă a temei, necesitatea întocmirii unei scurte introduceri prin care vizez descrierea manuscrisului BAR 766, descriere pe care am detaliat-o în cadrul altor articole publicate, cu scopul aducerii la lumină pentru publicul specializat aceste două texte mai puțin cunoscute. Manuscrisul constituie și subiectul lucrării mele de doctorat, intitulată „*Epistolă și panegiric greco-român adresate lui Constantin Brâncoveanu (Ms. BAR 766)*. Ediție critică și studiu filologico-lingvistic”, în cadrul căreia intenționez să realizez o ediție critică integrală a manuscrisului românesc, care a fost transcris parțial de către Ghenadie Enăceanu (Enăceanu 1892: 163-200) și Nicolae Iorga (Iorga 1915: 175 – 177). Pentru cercetare, am folosit textele de pe un microfilm, din colecția N. A. Ursu, iar pentru detalii filologice am consultat și originalele.

Așa cum am putut observa din cercetările efectuate până acum, textele în discuție au constituit un punct de interes mai ales pentru istorici și pentru teologi, ele fiind doar menționate în lucrările de istorie a literaturii române vechi, dar fără o analiză în studiile de limbă română literară veche.

Am vizat, în această lucrare, particularitățile fonetice ale acestui text din secolul al XVII-lea, urmărind atât situațiile specifice limbii române literare vechi, fenomenele ce nu se mai regăsesc în stadiul lingvistic actual sau care cunosc o întrebuițare exclusiv regională. Luând în considerare ipoteza că acest text aparține unui traducător moldovean (Athanasie de la Agapia, cum el însuși semnează), venit, probabil, la curtea lui Brâncoveanu sau chiar la mănăstirea Hurezi (unde a fost descoperit manuscrisul supus analizei noastre), am avut în vedere și interferența fenomenelor fonetice nordice cu cele sudice.

1. Accentul

În ceea ce privește chestiunea accentului, menționăm faptul că acesta este notat în textul chirilic pe aproape fiecare cuvânt (excepție fac cuvintele cu suprascriseri sau prescurtări, unde nu se mai distinge accentul).

De asemenea, în cazul anumitor cuvinte, accentul dinamic cunoaște o poziție diferită față de situația din stadiul lingvistic actual, așa cum reiese din următoarele cuvinte: *acoló* < (lat. *eccu[m]* - [ʎllōc], *acoleá* (< lat. *eccum illāc*), *ádecă*, unde accentul se stabilește mereu pe ultima silabă. O altă situație de accentuare diferită este a cuvintelor cu etimon grecesc: *antíbristi* (f. 72^v) < gr. *αντίχριστος*, *chíclopi* (f. 79^v), *hímere* (f. 79^r), *íson* (f. 110^v) < ngr. *Ἰσον*, *Apocálip̄sis* (f. 88^v) < gr. *ἀποκάλυψις*, *eretícii* (f. 106^r) < gr. *αἰρετικός*.

Stabilirea accentului în cazul numelor proprii în vechile texte românești (și anume, pentru țări sau regiuni care înregistrează sufixul *-ia*), se face după cele două modele recurente în epocă: cel grecesc (când accentul este înregistrat pe penultima silabă) și cel latinesc (când accentul se stabilește pe silaba antepenultimă), această alternanță menținându-se până în secolul al XIX-lea când domină modelul latin de accentuare a numelor de țări terminate în *-ia*. (Arvinte 1988: 48-49).

Cu privire la textul supus analizei, substantivele în cauză prezintă o accentuare dinamică pe silaba antepenultimă (model latinesc) în marea majoritate a cazurilor, dar semnalăm și trei situații (care ar putea fi puse pe seama unor greșeli de redactare), care ar putea reflecta oscilația specifică epocii vechi între cele două moduri de accentuare: *Apolóniia* (f. 102^r)/ *Ἀπολλωνίας* (f. 31^v), *Gálii* (f. 102^r)/ *Γαλλίας* (f. 31^v), *Ghermániia* (f. 102^v)/ *Γερμανία* (f. 32^r), *Ispánii* (f. 102^r)/ *Ἰσπανίας* (f. 31^v), *Ivériia* (f. 102^v)/ *Ἰβηρίας* (f. 31^v), *Itálii* (f. 102^r)/ *Ἰταλίας* (f. 31^v), *Líviia* (f. 102^r)/ *Λιβύης* (f. 31^v), *Mídiia* (f. 102^v)/ *Μυδίας* (f. 31^v), *Moréii* (f. 102^r)/ *Πελοπονήσου* (f. 31^v), *Síriia* (f. 102^r)/ *Συρίας* (f. 31^v), *Tbráchiia* (f. 100^r)/ *Θράκη* (f. 100^r), *Ungáriia* (f. 102^v)/ *Οὐγκρία* (f. 32^r), *Vritánii* (f. 102^r)/ *πῶν Βρετανησιῶν* (f. 31^v). Cele trei exemple de accentuare diferită față de cea latinescă, impusă în normele limbii românești în secolul al XIX-lea, sunt: *Rusiia*, unde accentul este notat greșit, pe consoana *s*: *Ρουσία* (de unde se poate înțelege că accentul se stabilea ori pe *i* ori, ori pe *u*); al doilea exemplu, *Arávíia*, ce înregistrează o dublă accentuare - *Ἀράβια* - de unde s-ar putea conclue că nu exista o normă

unitară de accentuare a numelor proprii terminate în *-ia*; mai semnalăm și situația substantivului *Haldeia* (f. 102^r) / *Χαλδαίκης* (f. 31^v).

Am putea avea în vedere și un număr ridicat de exemple tot pentru aceste denumiri geografice ce comportă același fenomen și, care, în panegiric, nu cunosc nici un mod de accentuare, situație ce ar putea aduce încă un argument pentru ipoteza că nu existau norme unitare în stabilirea accentului: *Asiria* (f. 102^v) / *Ἀσσυρία* (f. 31^v), *Bulgaria* (f. 102^v) / *Βουλγαρία* (f. 32^r), *Vavilonia* (f. 102^v) / *Βαβυλωνία* (f. 31^v), *Vitiniia* (f. 102^v) / *Βιθυνία* (f. 31^v), *Frighiia* (f. 102^v) / *Φρυγία* (f. 31^v), *Parthiia* (f. 102^v) / *Παρθία* (f. 31^v), *Persiia* (f. 102^v) / *Περσία* (f. 31^v), *Finichia* (f. 102^r) / *Φοινίκης* (f. 31^v).

2. Vocalismul

2.1. Vocalele centrale [a], [ã], [â]

[a] aton cunoaște evoluția la [ã]: *bălaur* (f. 126^v). Acest text înregistrează 12 ocurențe numai acest fonetism, varianta modernă cu *a* neaccentuat nefiind încă atestată în panegiric.

[a] neaccentuat nu a trecut la [ã] în conjuncția *daca* (< *de + ca*). Menționăm 10 ocurențe pentru *daca* și 3 pentru fonetismul *deaca*, varianta cu *dacã* fiind văzută ca o trăsătură a limbii muntenești în opinia lui E. Petrovici (Manea 2006: 97).

[a] accentuat nu evoluează la [ã] atunci când se realizează opoziția singular-plural: *gaurile* (f. 85^r), *sabiile* (f. 83^r), *ranele* (f. 83^r), cu unele excepții: *jigăni* (f. 78^v), *corăbiile* (f. 128^r), *prăpăștiile* (f. 86^v). „Alternanța *-á* la sg. *-ă* acc. pl. nu devenise normă. Presiunea sistemului morfologic a anihilat legea velarizării” (Arvinte 1998: p. 70-71).

[a] neaccentuat păstrat în *ascalii* (f. 85^v), ca influență a etimonului grecesc < ngr. *διδάσκαλος*.

[a] neaccentuat etimologic păstrat în substantivul *măslin* - *mlădițe de maslin* (f. 92^r) - un derivat regresiv din *măslină* < sl. *maslina*, formă specifică textelor din în secolul al XVI-lea și al XVII-lea (Densusianu 1997: 444).

[a] neaccentuat nu e trecut la [e] în *ariianii* (f. 108^r) < vsl. *arijanii*.

[ã] se menține în substantivul *păbar* < scr. *pebar* (f. 120^v), evoluția lui [ã] la [a] producându-se, mai întâi, în graiul sudic, cu înlăturarea fonetismului arhaic după 1789. „Dacă în celelalte cuvinte *ă* proton > *a* este o particularitate a graiurilor nordice (și în special a celor moldovenești), în cazul lui *păbar* inovația s-a produs numai în Muntenia și, sporadic, în Moldova” (Gheție 1975: 98).

[ã] neaccentuat se păstrează în cuvintele de proveniență latină: *s-au rădăcat* (f. 97^r)¹ < lat. *eradico*, *-āre* „a dezlădina”; *fămei* (f. 70^v) < lat. *familia*²; formele

¹ Cu privire la aceste două cuvinte, *a ridica* și *a risipi*, Gheție notează că inovația trecerii lui *ă* la *i* are loc în graiurile sudice „printr-un proces de acomodare și apoi de asimilare vocalică, inovație ce are loc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Gheție 1975: 100).

etimologice se conservă și în cuvinte de origine slavă: *s-au răsîpîit* (f. 97^v) < vsl. *rasypati*, *nărodul* (f. 115^r) < sl. *narodŭ*, *nărocuri* (f. 79^v) < vsl. **Нарокъ**, unde [a] evoluează la [o] în urma fenomenului de asimilare vocalică; [ă] se păstrează și în cuvîntul de origine maghiară *a locui* (< magh. *la'kas*) - *au lăcui* (f. 121^v), precum și în derivatele sale: *lăcuioriu* (f. 88^r), *lăcașuri* (f. 91^v).

[ă] etimologic în *fărmăcătorești* (f. 79^r), *fărmecătorii* (f. 79^v) < lat. *pharmaco*; evoluția lui *ă* la *e* este specifică zonei sudice, și cunoaște următoarele etape: „*Fermeca* este rezultatul unei disimilări (*fărmeca*) și apoi al unei asimilări vocalice (*fermeca*)” (Gheție 1975: 99).

[ă] în *năcăjescu* (f. 111^v) urmează același criteriu etimologic < sl. *nakazŭ*, fonetism menținut în limbă până în XVIII-lea; „pentru a-l explica pe *e* din *necaș*, va trebui să pornim de la verbul *a năcăji* și să presupunem o disimilare *ă-ă* > *e-ă*. De la *năcăji* s-a extins și la *necaș*” (Gheție 1975: 98).

[ă] menținut în *nășîpul* (f. 73^v), explicându-se fonetismul prin etimologia cuvîntului *nisîp* < bg. *nasip*, în epoca respectivă, formele cu *e* și formele cu [ă] neevoluat, prin asimilare, la [i] fiind specifice.

[ă] nu este asimilat cu vocala următoare în *săbor* < v.sl. *săboru*, *soboru* – *săbor* (f. 103^v), *săbornicească* (f. 97^v); întîlnim fonetismul *văpsêle* (f. 85^v), *a (se) vopsi* < v.sl. *vapîsati*; în *rătund* (f. 100^v) *e* latin, după *r* inițial, evoluează la *ă* < lat. *retundus* (Manea 2006: 115-116).

[ă] nu evoluează la [u] în cuvintele *mulțămîtă* (f. 113^r), *mulțămînd* (f. 113^r). Trecerea (explicată prin fenomenul de asimilare vocalică *u-ă* > *u-u*) va avea loc mai întîi în documentele muntenești, de-abia în secolul al XVIII-lea (Gheție 1975: 102).

[ă] în poziție finală în prepoziția *cătră* < lat. *contra*; această formă se poate datora și prin analogie cu exemplele cu [r] dur, care îl velariza pe [e] următor la [ă].

[ă] neaccentuat etimologic în substantivul *lacrămi* (f. 135^r) (< lat. *lacrima*).

[î] etimologic din lat. *ă/i* + *m* + *consoană*: observăm, pentru acest text, o alternanță între formele cu *îmblînd* (f. 126^v) - două ocurențe în care se respectă norma variantei nordice, însă *veți umbla* (f. 90^r), *vrea umbla* (f. 97^r), *va umbla* (f. 104^r), *umblați* (f. 90^v) < lat. *ambulo*; *s-au împlut* (f. 95^r), *ș-au împlut* (f. 95^r), *să-și împle* (f. 106^r), *împlutu-ș-au* (f. 115^r), dar *s-au umplut* (f. 99^r), *să umplea* (f. 83^r), *să-l umple* (f. 85^r), *umplîndu-și* (f. 85^r) < lat. *impleo*. Evoluția lui [î] < [u] se consideră a se datora acțiunii asimilatoare a contextului fonetic, și anume, plasarea lângă cu bilabiala [m]. „Andrei Avram a pus fenomenul în legătură cu tendința limbii române de a evita vocalele neutre la inițiala silabelor accentuate” (Gheție 1975: 114). Inovația este din secolul XVI în Muntenia și formele cu *î* dispar spre jumătatea secolului al XVII-lea, iar în Moldova este înregistrată odată cu secolul al XVIII-lea. Fonetismul cu *î* apare, astăzi, regional, în Moldova nordică, Transilvania de nord-est, Banatul sudic și în Munții Apuseni.

² Formele cu *e* erau uzitate în Moldova din prima jumătate a secolului al XVI-lea, pe când în Muntenia și în Transilvania, fonetismul cu *ă* se menține chiar până în secolul al XVIII-lea (Gheție 1975: 99-100).

[i] < lat. *ī* neaccentuat + *n* + consoană > **e*- > **ă*- > **î*- (**éntru* > **ăntru* **întru*) (Arvinte 1988: 53) se regăsește în panegiric în următoarele exemple: *ș-au întrat* (f. 121^r), *vei întra* (f. 69^v), forme uzitate în vechea română literară până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

[i] în *frîmsêtea* (f. 67^v, 125^r), unde are loc trecerea lui [u] în poziție nazală la [i] și sincoparea următorului [u]. I. Gheție explică astfel acest fonetism: „cuvîntul e format din *frumos* + suf. *-ește* (*-eașă*) într-o epocă veche; după sincopa lui *o(u)*, *u* aton s-a aflat în poziție nazală (*m* + consoană) și a dat *î* ca în *porînci*. După Densusianu, în *frîmsețe* am avea a face cu *o* aton latin urmat de *n* + consoană (Densusianu 1997: 26), care a trecut la *î*, întocmai ca în *fîntîndă*” (Gheție 1975: 116). În acest text, doar două ocurențe înregistrează acest fonetism, în rest, regăsim 34 de ocurențe pentru varianta *frumusêțe* (f. 67^v) și cu derivatele sale - *înfrumusețarea* (f. 93^r).

2.2. Vocalele anterioare [e], [i]

[e] < *e* neaccentuat + *n* + vocală sau *e* neaccentuat + *n/m* + consoană în *denafară* - 5 ocurențe în textul analizat și *dinafară* - o ocurență; fonetismul *denainte* - 13 ocurențe, *din* - 130 de ocurențe, iar *den* (1 ocurență); compusul acestuia dintru este cel uzitat în panegiric - 20 de ocurențe. „fonetismul cu [en] este caracteristic textelor din Banat și sudul Transilvaniei, în timp ce fonetismul cu [in] caracterizează textele din nord”³.

[e] etimologic din latinescul *a* neaccentuat + *n* + vocală, păstrat în *streinul* (f. 75^v) și derivatele sale - *streinătatea* (f. 83^v) < lat. **exterrinus* sau *exterrenus*, cuvînt a cărui etimologie încă mai lasă loc de discuții; Forma *strein* se mai menține astăzi în Muntenia nordică și estică, Dobrogea, regiunea Sibiului, sudul Moldovei și în părți din județele Bihor, Sălaj și Maramureș⁴.

[e] etimologic ce se păstrează în cuvintele de proveniență latină: *nemică* (f. 133^v) < lat. *nec-mica*, *nice* (f. 78^r) < lat. *nēquē*. Trecerea lui *e* neaccentuat la *i* nu devenise normă; valabil și pentru *nu prigetez* (f. 91^v), < lat. **prigitare*.

[e] < [i] neaccentuat în *sălbatecele fieri* (f. 72^v).

[e] < [ă] se înregistrează în trei cazuri: *nedêjdea* (f. 81^r, 87^r), *ar nedejdni* (f. 88^v); însă regăsim și două fonetisme de tipul: *nu nădejduiți* (f. 124^r), *nădejduiescu* (f. 124^r): „în *nedejde* avem a face cu o inovație a graiurilor din nordul țării și din Banat (*ă* - *e* (*e*) > *e* - *e* (*e*)” (Gheție 1975: 100).

[e] în cuvintele *drept* (și derivatele sale) și *a drege*. *A drege* cunoaște următoarele fonetisme în panegiric: *ș-au dîres* (f. 120^v), *vînul carele am dîres voaă* (f. 87^v), *vă-l dîreage voaă* (f. 124^v). I. Gheție stabilește următoarele localizări: devenite frecvente în textele muntenești după 1600, formele sincopate sunt menținute în Moldova și

³ Gheție 1997: 92, apud Panaite 2008: 82.

⁴ Gheție 1975: 104., O. Densusianu, în DHLR, p. 469, consideră că forma *strein* ar fi cea mai veche și astfel s-ar putea explica atât variantele *striin*, cât și *străin*, apărută deja în secolul al XVI-lea.

după această dată, dar formele cu *e(i)* fiind notate pînă după 1700 (Gheție 1975: 110-111).

[e] apare în cuvîntul *inemă* (f. 72^v, 93^r, 132^v, 135^r), dar forma care s-a impus în stadiul lingvistic actual, *inimă*, cunoaște 25 de înregistrări.

[e] medial aton se închide la [i], fiind „o importantă particularitate a fonetismului graiurilor daco-române” (Gheție 1975: 105); fenomen specific graiurilor de nord: *pîntice* (f. 108^v), însă *pîntecele* (f. 92^v), *ficioreasca* (f. 133^v), însă *feciorii* (f. 81^v), *nemică* – 2 ocurențe, *nemica* – 5 ocurențe, dar *nimic* – 1 ocurență; *priiatenilor* (f. 83^v), *pietrile* (f. 104^v)⁵.

[e] neaccentuat „este păstrat în o serie de fonetisme mai apropiate de etimoane, unele dintre ele impuse de tradiția literară” (Manea 2006: 122): *ádecă* (f. 135^v).

[i] etimologic (accentuat sau neaccentuat) (Manea 2006: 136) este păstrat în câteva cuvinte, în general, prin împrumuturi directe din limbile slavonă și greacă, ca urmare a influenței etimonului; acestea cunosc, ulterior, în limba literară, alte forme: *candilă* (f. 127^v) < lat. *candela*, prin mijlocire slavă: v.sl., bg., rus. *кандило*, srb. *kandilo*; *chîparis* < gr. *κυπάρισσος*, ngr. *κυπάρισσι*; *clirici* (f. 128^v), cuvânt slavon pătruns în limba veche din slavona bisericească *cliros* < *klirosă* < gr. *κληρός*, *ritori* (f. 79^r) < ngr. *ρήτωρ*; *ritorica* (f. 135^v) < ngr. *ρητορικῆ*; *videnie* (f. 114^v) < slav. **вѣдѣнне**, *diadima* (f. 117^r) < lat. *diadema*, *palatiile* (f. 103^r).

[i] epentetic apare în cuvîntul *pîine*⁶ (în același text avem 5 ocurențe cu *i* diftongat: f. 117^r, 121^r, 123^v/3) și trei forme cu *i* nediftongat (f. 87^v/2, f. 123^v); în schimb, substantivul *mînă* înregistrează forma de plural *mîni* în întreg textul. În cazul verbului *a (să) spămînta* nu se produce epenteza lui *i*, fenomen pus de V. Arvinte sub influența formelor *spaimă* și *a spăima* (<lat. **expamentare*) (Arvinte: 135): *s-au spămîntat* (f. 123^r). O. Densusianu consideră că forma *spămînta* este necunoscută în textele din secolul al XVI-lea, nepetrecându-se contaminarea a lui *spămînta* cu *spaimă* (Densusianu 1997: 471).

[i] apare în *dînsul* (f. 107^v) – o unică apariție, dar *dînsa* – 3 ocurențe, *dînsul* – 6 ocurențe; *pămîntesc* (f. 67^v, 74^v, 77^v, 84^r, 89^r/2, 91^v/2, 92^r, 92^v, 134^r/2), însă *pămîntul* (f. 88^v, 89^r, 90^r) ca o tendință de evitare a velarizării lui [i] în poziția nazală, se semnalează formele. Fenomenul se explică prin timbrul anterior din silaba următoare (Iacob 200: 11); *să le vinează* (f. 78^v), dar *vînătoriul* (f. 78^v); *vintșor* (f. 74^r), însă *vînturi* (f. 84^v); *sîrguiaște* (f. 84^r), *sirmă* (f. 102^v), *sinul* (f. 129^r), *singe* (f. 85^r), *sint* (f. 68^r), *sintem* (f. 107^v), *sinteți* (f. 90^v).

⁵ Această situație de închidere a lui *e* la *i* în poziție posttonică, cînd în silaba următoare urmează un alt *e*, se dovedește a fi un fenomen dominant în Moldova, în special în secolul al XVII-lea (Gheție 1975: 106).

⁶ Fenomenul de anticipare a elementului palatal este specific Munteniei, Dobrogei, Olteniei de est și izolat în Transilvania și Moldova. În Moldova și Transilvania, predomină formele fără epenteză: *i* (Gheție 1975: 111-112).

[i] în verbul *a primi* < sl. *priimati* – apar formele etimologice ale acestui verb: *să priimească* (f. 106^r), *a priimirea* (f. 114^r).

2.3. Vocalele posterioare [o], [u]

[o] etimologic păstrat în *oltariu* - *sfințitul oltariu* (f. 127^v) < slavon. **олѣтарь**; forma corespunzătoare limbii române literare actuale nu este prezentă în text; *conoștință* (f. 94^v, 119^v) < lat. (*cognosco*, -*ere*) + suf. -*ință*, dar *cunosc* (f. 100^r), *s-au cunoscut* (f. 121^r), *cunoscătoriu* (f. 125^r); *fortuni* (f. 102^r, 68^r) < lat. *fortuna*, -*am*, ngr. *φουρτουνα*, dar *furtuna* (f. 84^v, 102^r); *osăbită* (f. 103^r), *să osăbesc* (f. 110^v), *osăbiri* (f. 110^v) < slavon. **осовь** „a (se) despărți, a (se) separa”; *veți pricopsi* (f. 132^r) < gr. *προκόπτω* (aor. *ἐπρόκοψά*); *zograful* (f. 130^v) < ngr. *ζωογράφος*; *poțeți* (f. 130^v) < lat. *poteo*, -*ere*, dar *putem* (f. 110^v).

[o] > [u]: *furmele* (f. 130^v/2), în cazul lui *pugorî* avem o unică ocurență: *să să pugoară* (f. 122^r) și de cinci ori forma *pogorî* (f. 68^v, 73^v, 73^v, 98^v, 123^r).

[o] etimologic accentuat se închide la [u] în *tulba* (f. 121^v) (substantivul *tolbă* < tc., sl., rus., ucr., *torba*); Vasile Arvinte consideră că această modificare, survenită în același timp cu substituirea lui [r] din etimon cu [l], sub influența cuvântului vechi slav *tulŭ* „tolbă” (Arvinte 1988: 53).

[o] aton nu trece la [u] în *vădovelor* (f. 95^r), *vădovele* (f. 129^r).

[o] neaccentuat se închide la [u] în cuvintele de origine latină și în împrumuturi din alte limbi: *s-au încunjurat* (f. 118^v, 120^v, 126^r), *de vrea încunjura* (f. 97^r), *micsurarea* (f. 110^r).

[u] păstrat în *preuțască* (f. 127^v), derivat de la latinescul *preot*; [u] aton, medial sau inițial apare menținut în cuvinte de origine latină, corespunzând unei faze mai vechi din evoluția limbii române; Cu privire la trecerea lui *u* la *o*, I. Gheție o explică atît prin fenomenul de disimilare *u -u > o - u* dar, și prin teoria lui Pușcariu, ca urmare a tendinței de deschidere a lui *u*; în același text, avem: *preuțască* (f. 127^r), *preuțescu* (f. 129^r), *preuți* (f. 122^r, 127^r, 128^r, 128^v). Forme cu *u* sunt uzitate și astăzi în Moldova.

[u] etimologic menținut în *martur* (f. 92^v).

[u] neaccentuat > [o] în cazul verbului *a adăuga*: *să adaogă* (f. 106^v).

[u] final. „Stabilirea valorii fonetice a lui [u] final, notat după consoană, în cuvinte de origine latină, mai rar, de altă origine, este una din problemele de interpretare a grafiei textelor noastre mai vechi. Deoarece nu există un consens în această privință din partea filologilor, vom pleca în interpretarea valorii lui *u* final de la considerațiile lui Avram, urmărind frecvența apariției și distribuția lui contextuală în cuprinsul textului nostru” (Panaite 2008: 85).

[u] final notat în cazurile următoare:

- adverbele: *cîndu* (f. 120^v, 134^v); *cumu-s* (f. 132^r);

- în finala unor adjective și substantive: *cerescu* (f. 134^r), *sufletescu* (f. 72^v), *dumnezeiescu* (f. 75^v), *omenescu* (f. 84^v), *îngerescu* (f. 88^r);

- în cazul formele de gerunziu urmate de formele de pronume personal neaccentuate, situație tipică și în stadiul lingvistic actual: *zicându-mi* (f. 73^r), *îndireptându-să* (f. 77^r), *mîncîndu-i*, *luptîndu-o* (f. 82^r);

- în formele verbale de prezent și conjunctiv prezent de persoana I singular, terminate în grupul consonantic *sc*: *să-mi împletesc* (f. 73^r), *să mă veselesc* (f. 73^r), *să mă nevoiesc* (f. 73^r), *îndrăznesc* (f. 73^v), *cumesc* (f. 77^r), *grăiesc* (f. 83^r), *vă pobtesc* (f. 84^v), *prisosesc* (f. 88^r), *să rătăcesc* (f. 88^v), *să numesc* (f. 91^r), *să înmulțesc* (f. 91^r), *mirosesc* (f. 94^r);

- apariția lui *u* final în cazul unor substantive și adjective ce prezintă și o vocală finală: *ceriu* (f. 123^r), *grădinaru* (f. 123^v), *zidiu* (f. 127^r), *războiu* (f. 131^r), *roditoru* (f. 132^v).

2.4. Diftongii

[ea] final nu se monoftonghează, așa cum reiese din exemple: *avea* (f. 125^r), *așea* (f. 110^v), *mea* (f. 73^r), *cea* (f. 74^r).

[ia] este menținut în cuvinte de origine slavă, precum: *aiave* (f. 125^r) < vsl. *a javě*, *boiari* < vsl. *boljârinŭ* (f. 70^r/2, 75^v, 76^r, 83^r, 128^v), *obicîiu* (f. 67^r) < vsl. *obyčaj*, *priiatenilor* (f. 83^v) < vsl. *prijatelŭ*, *veacii* (f. 134^r) < vsl. *věkŭ*.

[iâ] în formele verbale de indicativ prezent, a III-a singular: *trebuieaște* (f. 82^v), *făgăduiaște* (f. 119^v), *să grăiaște* (f. 110^r), *să prăznuiaște* (f. 69^v).

V. Arvinte amintește și de desplicarea diftongilor *iâ* (> *iă*), *ie* (> *iē*) în exemple precum: *viiată* (f. 91^r), *biară* (f. 82^r), *piatră* (f. 68^r) (Arvinte 2001: V).

[ia] în *iaste* (f. 80^r).

[oâ] se menține nediftongat: *doăΣ* = *doao* (f. 74^v), *noăΣ* = *noao* (f. 108^v), *a°mŝ^n°do°aΣ* = *amîndoao* (f. 109^r), *voăΣ* = *voao* (f. 127^r).

[iu] în poziție finală în cazul substantivelor: *ceriu* (f. 84^v), *zidiu* (f. 127^r), *oltariu* (f. 127^v), *războiu* (f. 131^r), *ochiu* (f. 79^v); semnalăm, în text, un caz în care *ü* nu înregistrează nici o valoare fonetică, sugerînd o influență a tradiției grafice; prin urmare, nu mai redăm valoare acestui grafem prin *iu* (am redat întregul context pentru a justifica alegerea): *ño°añe zidi°rile mai v°ekü* = *toate zidurile mai vechi* (f. 107^v, r. 1). E posibil ca acest exemplu să fie o greșeală a scriptorului. Valoare acestui grafem a fost interpretată în subcapitolul destinat transcrierii interpretative, unde am și redat părerea lui N. A. Ursu, conform căreia acest grafem ar fi fost utilizat în virtutea unei deprinderi de grafie.

Triftongul [ieu] se menține în cuvintele: *mieu* (f. 87^r).

3. Consonantismul

3.1. Consoanele labiale [p], [b], [m], [f], [v]

3.1.1. Durificarea labialelor în poziție „tare” caracterizează în prezent graiurile din nordul Transilvaniei și Moldova: [e] < [ă], [eá] < [á]. Acest fenomen este slab reprezentat în panegiricul închinat lui Constantin Brâncoveanu.

[b] dur în: *albața* (f. 116^v);

[f] dur în: *fămei* (f. 70^v), *fămeiască* (f. 75^r).

[m] dur în: *fărmăcătorești* (f. 79^r); menționăm formele cu [m] moale în cazul cuvintelor: *pomeană* (f. 129^r), *pămintesc* (f. 67^v, 74^v, 77^v, 84^r, 89^r/2, 91^v/2, 92^r, 92^v, 134^r/2).

[v] dur în: *vă zugrăvăscu* (f. 88^v), *privăscu* (118^r), *să nu isprăvască* (f. 127^v), *să să proslăvască* (f. 136^r), *să să preaslăvască* (f. 71^v).

3.1.2. Palatalizarea

În textul supus analizei fonetice, în panegiric, se înregistrează trei cazuri de palatalizare a labiodentalei [f] urmată de [i]: *hiară* (f. 82^r), *va hi* (f. 93^v), *hiară* (f. 84^v); *hiară* (f. 82^r). Dar majoritatea situațiilor în acest text este cu labiala nepalatalizată: *să fie îndoită* (f. 75^r), *fire* (f. 75^v), *n-ar fi fost* (f. 76^v), *a fi foarte însingurată* (f. 76^v), *să fie maica* (f. 77^v), *va fi să strig* (f. 80^v), *va fi fost avînd* (f. 85^r), *fierile cele rețe* (f. 90^r), *fierile închipuite* (f. 90^v), *ar fi rațele* (f. 93^v).

Cît despre cuvintele de proveniență slavă, laringala [h] evoluează la [f], în exemple precum: *pohtă* (f. 67^v) (< vsl. *pohotĭ*) - 8 ocurențe, iar pentru formele verbale: *pobtescu* (f. 70^r) - 7 ocurențe; forma stabilită în normele lingvistice actuale - *pofta* (f. 112^r) - 2 ocurențe și formele verbale - *poftiia* (f. 94^v) - 2 ocurențe.

[h] etimologic înregistrează evoluția la fricativa sonoră [v], trecînd cunosînd o etapă intermediară, cu fricativa surdă [f], în cuvîntul *viclean* > *ficlean*, cu etimologia magh. *híttlen*, *hüttlen*. Andrei Avram consideră că în această evoluție nu este vorba, așa cum s-a afirmat, despre un fenomen de hiperliterarizare sau hipercorectitudine: „la labiodentala din *viclean* s-a putut ajunge, de la laringala originară, fie în momentul în care cuvîntul a fost împrumutat din maghiară, fie ulterior, pe terenul limbii române: *hiclean* > *viclean*. Unui fenomen de hipercorectitudine i s-ar putea datora, cel mult, varianta (rară) *ficlean*; este, totuși, mai probabil că nici în acest caz nu avem a face cu un fonetism hipercorect legat de palatalizarea labialelor.” (Manea 2006: 208). În Panegiric, înregistrăm 7 ocurențe cu forma veche *ficlean* (f. 68^v, 72^v, 78^v, 81^v, 86^r/3) și o unică apariție cu forma actuală: *vicleanilor* (f. 96^r).

3.2. Consoanele [s], [z], [ʃ], [l], [r]

[z] se menține în unele cuvinte de origine slavă: *șminteală* (f. 113^r), dar *sminteală* (f. 119^v); în *șmirnă* (f. 99^r) < gr. *σμίρνα*, vsl. *smirna* avem variația cu sonorizare; în cazul verbului *a plăsmui* apare versiunea cu *șm-*: *plășmuia* (f. 79^v) <

ngr. *πλάσμα*, lat. *plasma*; iar în cele de proveniență latinească, sonorizarea lui *s* din prefixul *ex-*: *zmulgu* (f. 80^v) < lat. *exmulgere* (Arvinte 1988: 56).

[l] etimologic se păstrează în pluralul adjectivului cu valoare substantivală *golii* (f. 129^r).

[r] menținut în cazul prepoziției *pre* (f. 129^v); formele cu fonetism apar alternativ cu formele instaurate în normele limbii actuale, precum și în cazul prepoziției *preste* (f. 71^r). În cazul cuvintelor *turburările* (f. 68^r), *grasuri* (f. 83^r), disimilarea *r-r* / *l-r* nu are loc: „În graiurile de nord, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, forma *turbura* a intrat în concurență cu *tulbura*, care prezenta fenomenul disimilării consoanei [r], sub influența lui [r] din silaba următoare. Fenomenul este considerat o inovație a graiului moldovenesc” (Arvinte 1988: 68).

n > *r*: *pre amăruntul* (f. 93^r).

3.2.1. Velarizarea prin dentalele [s], [z], [ʃ], [r]

3.2.1.1. [s] generează velarizările:

[e] > [ă] în *însămna* (f. 67^v), *asămănarea* (f. 123^r), *scosără* (f. 80^r), *să vă asămănați* (f. 131^v), *însătoșată* (f. 90^r), *însătutul* (f. 90^r), *nu va însăta* (f. 90^r), *mă scoasără* (f. 80^r), *săminte* (f. 104^v), *vėsălă* (f. 100^r), *arătasă* (f. 104^r) *să încredinșasă* (f. 104^r), *mă vesălesc* (f. 90^r), dar, pe aceeași pagină, *să încredinșase*; la nivelul formelor pronominale reflexive cu *se* notăm fenomenul de velarizare, precum și în cazul morfemului *se* al conjunctivului; nu există o normă de folosire, astfel că cele două forme se regăsesc în aceeași măsură: *se numește* (f. 91^v), *pare-mi-se* (f. 67^v) *să ți se dea* (f. 68^r), *întărindu-se* (f. 70^v), *să nu se întâmple* (f. 73^r), *se juca* (f. 79^v), *cade-se* (f. 80^r).

[e] > [a] în *să nu mărturisască* (f. 83^v), *să nu lipsască* (f. 127^v), *nu-și samănă* (f. 135^r).

3.2.1.2. [ʃ] determină următoarele velarizări - în general, în text, se manifestă rostirea dură: *țasute* (f. 88^v), *amețală* (f. 78^r), *țăsăturile* (f. 78^v), *curățâniia* (f. 93^r), *să să curățască* (f. 94^v), *să să sfîntască* (f. 98^r), *ș-au îmbrățșat* (f. 117^v), *să să lătască* (f. 105^v), *părințască* (f. 107^r), *fîințască* (f. 107^v), *împutăciunile* (f. 116^v), *preoțască* (f. 127^r), *însă cu putințe* (f. 75^r), *acea ființe* (f. 76^v); semnalăm și grafiile cu *i* în loc de *î*: *trimițind* (f. 98^v), *ațițat* (f. 97^r), *îmălțindu-l* (f. 72^v).

3.2.1.3. [z] înregistrează doar câteva situații cu rostire dură: *să să păzască* (f. 104^r), *Dumnezeu* (f. 116^r); remarcăm existența unor exemple cu rostire muiată atunci când aceasta nu se justifică, precum este cazul formelor gerunziale care înregistrează ca sufixul verbal de gerunziu *-ind* acolo unde era nevoie de *-înd*: *văzînd* (f. 68^r), *căzînd* (f. 86^v).

3.2.1.4. [r] generează velarizarea lui [i] la [ă] în *lacrămi* (f. 113^r); [e] la [ă] în *răpejunelor* (f. 73^v), *răvârsate* (f. 94^r); vibranta [r] cunoaște o rostire dură în cazul neutrelor cu radical în *-r* fac pluralul în *ă*: *cară* (f. 89^v), *izvoară* (f. 68^r), *botarăle* (f. 88^v), *săboară* (f. 132^v), *cosoarăle* (f. 128^r), *topoarăle* (f. 128^r), *să să pugoară* (f. 122^r).

Rostirea moale a lui [r] în cuvinte precum *ceriu* (f. 84^v), *ajutoriu* (f. 104^v), *călătoriu* (f. 67^v), *viitoriu* (f. 106^v), *doveditoriu* (f. 110^v), *aflătoriu* (f. 114^v).

3.2.2. Velarizarea prin consoanele [t], [d], [n]

3.2.2.1. Velarizarea prin *t*: *blestămatul* (f. 82^v); fenomen ce se regăsește astăzi în vestul Olteniei, Banat, Transilvania, Moldova. (Gheție 1975: 133).

3.2.2.2. Velarizarea prin *n*: *năcăjăscu* (f. 111^v) < vsl. *nakažati*.

3.3.3. Consoanele prepalatale [ș] și [j]

3.3.3.1. Prepalatala [ș] prezintă forme velarizate *să să stroșască* (f. 89^r), *să săvârșaste* (f. 74^v), *înșălăciunilor* (f. 79^r), *îmbrățășază* (f. 83^v), *așază* (f. 85^r), *să înșală* (f. 88^v), *așăzările* (f. 90^v), *cămașă* (f. 88^v), *greșalelor mèle* (f. 116^v), *să săvârșaste* (f. 74^v), dar cu un timbru muiat în: *așea* (f. 80^r) - < lat. *ecum + sic + -a* > **așia* > *așia*; *trușase inimă* (f. 85^v), *în crucișem* (f. 91^v), *a șeasa* (f. 120^r), *înfricoșerile* (f. 83^r), *strămoașe-mea* (f. 116^r), *ușe* (f. 127^r).

3.3.3.2. Prepalatala sonoră [j] cunoaște o rostire muiată în: *grija* (f. 81^r, 131^v), *grije* (f. 92^v, 103^v, 131^r) – 5 ocurențe, *jeratec* (f. 76^r), dar rostire dură în cuvântul *jertfă* < vsl. *žrtva*, unde regăsim formele: *jirtvă* (f. 92^v), *jirtăvnicul* (f. 122^v), dar *jirtăvnic* (f. 123^r), *jirtvăia* (f. 79^v), *jirtve* (f. 85^v); *să slujască* (f. 102^v) < v.sl. *slujiti*, dar *slujind* (f. 96^v).

Fonetismul cu prepalatala [j] în cazul verbului *a deschide*: *era deșchise* (f. 83^r). „Împotriva aparențelor, în *deschide* (și derivatele) nu avem a face cu păstrarea lui *s* etimologic latin (< *discludere*)”. După Ivănescu și Philippide „s-a trecut la *ș*, prin acomodare consonantică, încă în perioada când *cl'* nu evoluează la *k'*. Din *deșchide*, care a fost general dacoromânesc, s-a ajuns, în unele graiuri, prin diferențiere consonantică, la *deschide*.” (Gheție 1975: 145). În stadiul lingvistic actual, *deșchide* se întâlnește în Muntenia și Moldova și în teritoriile de peste munți.

„*H*, *f* urmați de *i* se transformă în *ș* în pluralul unor substantive sau în cadrul unor derivate. Această schimbare este „un fenomen transmis din slavă și nu pare să fie cu totul artificială, de origine savantă, deoarece o regăsim în documente și așa trebuie să fi existat și în limba vorbită” (Densusianu 1997: 95): *ierarșilor* (f. 120^r), *patriarșii* (f. 112^r).

3.3.4. Grupuri consonantice ce reflectă etimonul

[ht] în cuvintele *pohtă* (f. 67^v) (< vsl. *pobotŭ*), *pobtescu* (f. 70^r), dar care apare alternativ cu formele actuale: *poftăia* (f. 94^v), *pofta* (f. 112^r).

[pt] în *dedesupt* (f. 92^r), *supt* (f. 95^r) lat. *sūbtus*.

[sv]- *svînta* (f. 97^r); *v* etimologic evoluează la *f* în acest cuvânt de origine slavă, dar, în perioada cuprinsă între secolele al XVI-lea – al XVII-lea, rostirea etimologică cu *v* se conservase în graiurile nordice: „*v* s-a menținut timp mai îndelungat în

Transilvania și Moldova (și mai ales în zonele nordice ale acestei provincii), în timp ce în Muntenia evoluția $v > f$ s-a produs mai de timpuriu, fiind mult mai răspândită la un moment dat (poate cu excepția Olteniei) decât în nord.” (Gheție 1975: 131) În textul analizat, semnalăm pentru *șfînt* și derivatele sale 34 ocurențe, iar pentru *svînt* - 94 ocurențe; un exemplu cu f evoluat la v : *sfêșnice* (p. 128^v).

[rb] în *tulbura* (f. 97^r) < lat. pop. *tûrbûlo, âre*. Fonetismul cu -rb- a fost folosit pînă în secolul al XIX-lea de unii scriitori din Muntenia. (Gheție 1975: 131).

[tv] în *jîrtvâ* (f. 92^v), *jîrtviia* (f. 79^v) < slavon. *žrūtva*.

[zdn] în *bezdnă* (f. 77^v) < vsl. *bezdnâna*.

Bibliografie

- Arvinte 1988: Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la București (1688)*, în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum* I; Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 1-65, 1988.
- Arvinte 2001: Vasile Arvinte, *Biblia 1688*. Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu. Volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea, 2 vol., Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001.
- Densusianu 1997: Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine, Tome II. Le seizième siècle*, Ediție critică și note de V. Rusu, Prefață de B. Cazacu, Editura „Grai și suflet-cultura națională”, București 1997.
- Enăceanu 1892: Ghenadie Enăceanu, *Două manuscrise românești din secolul al XVII-lea*, în AARMSL, seria II, tomul XII, 1892, p. 163-200.
- Gafton 2001: Gafton Alexandru, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001.
- Gheție 1975: Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, București, 1975.
- Iacob 2000: Niculina Iacob, *Biblia de la Blaj (1795) în comparație cu Biblia de la București (1688)*. Studiu lingvistic, Iași, 2000.
- Iorga, Nicolae, *Activitatea culturală a lui Constantin Vodă Brâncoveanu și scopurile Academiei Române*, în AARMSI, seria II, tomul XXXVII (1914-1915), București, 1915, p. 161-177.
- Manea 2006: Laura Manea, Dosoftei, *Viața și petrecerea sfinților. Studiu lingvistic*. Partea I, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2006.
- Panaite 2008: Oana Panaite, Varlaam, *Scara raiului* (ms. rom. BAR 5419). I. Studiu filologic și lingvistic. Teză de doctorat, Iași, 2008.